

Conflict Studies en de Staat van Geweld

Oratie Jolle Demmers, 29 januari 2020, Universiteit Utrecht

Mijnheer de Rector Magnificus,

Geachte toehoorders,

Lieve vrienden, familie en collega's,

De Amerikaanse drone-aanval op de Iraanse generaal Soleimani in Bagdad van 3 januari zette de wereld voor even op scherp.

Binnen de Westerse media werd flink ingezet op hoe deze aanval opnieuw een teken was van Trump's irrationele buitenlandpolitiek.

Trump zou 'grillige interpretaties' maken en niet luisteren naar zijn generaals.

Ik hoop u vandaag te laten zien dat de 'targeted killing' van Soleimani past in een nieuwe vorm van Westerse oorlogsvoering waaraan ook Nederland actief deelneemt. Het gepseudologiseren van Trump's drijfveren en verhoudingen leidt af van een analyse van de meer structurele oorzaken en kenmerken van wat ik 'langeafstandsoorlog' noem. Dit zal ik straks, in het derde deel van mijn oratie nader toelichten.

Maar laat ik bij het begin beginnen: Conflict Studies en de Staat van Geweld.

Geweld

Geweld is een onlosmakelijk onderdeel van ons bestaan. Soms beleven we het van dichtbij, maar vaker komt het tot ons van ver, via ons beeldscherm. Over de oorzaken van geweld wordt hartgrondig gestreden en zelfs over de definitie is er geen eensgezindheid.

Na ieder nieuw incident vallen experts over elkaar heen. Klassieke discussies laaien op: vloeit geweld simpel voort uit menselijke drift en begeerte? Of zijn het sociale misstanden (zoals ongelijkheid, uitbuiting, vernedering, en miskennis) die mensen aanzetten tot geweld? Zijn bepaalde ideologische, religieuze of etnische identificaties intrinsiek gewelddadiger dan anderen? Wat is het aandeel van

propaganda, nepnieuws en sociale media? Of draait het uiteindelijk allemaal gewoon om economisch gewin en machtszucht?

Discussies gaan niet alleen over de oorzaken van geweld, maar ook over de invulling van het begrip zelf: is geweld 'slechts' het 'intentioneel toebrengen van schade aan mensen of voorwerpen' of reikt het verder? Mensen sterven dagelijks aan zaken die voorkómen kunnen worden zoals armoede, hongersnood, en gebrek aan medicijnen: rekenen we dat ook tot geweld? En wie is dan de dader?

Dan is er ook nog het morele vraagstuk: is geweld altijd illegitiem of is het soms geoorloofd (en is het dan nog geweld)?

Geweld is lastig te vatten. Het is dynamisch en veranderlijk: wat telt als geweld is afhankelijk van plaats, tijd en context. Geweld is daarmee inherent verbonden met politiek en macht.

Gedrag dat wij nu onaanvaardbaar vinden was in andere tijden rechtmatig, of in ieder geval normaal. Verkrachting binnen het huwelijk werd bijvoorbeeld lange tijd niet gezien als geweld: pas in 1991 is het in Nederland een misdaad, en strafbaar. Hetzelfde geldt voor seksueel geweld tegen burgers in conflictgebieden: dat werd pas in 1998 uitgeroepen tot een misdaad tegen de menselijkheid, strafbaar voor het Internationaal Strafhof.

Maar het werkt ook andersom: evidente gewelddadigheden kunnen dat label ook ontlopen. In 2011 wist president Obama de toestemming van het Congres voor de Amerikaanse bombardementen op Libië te omzeilen. De bombardementen –hoewel zwaar en dodelijk- konden volgens de juristen van het Witte Huis niet als 'vijandigheden' worden bestempeld aangezien Amerikaanse piloten geen risico's liepen omdat ze buiten schot bleven van de Libische grondtroepen. Feitelijk, zo stelden ze, was er geen sprake van oorlog, en dus was er geen toestemming vereist van het Congres.

Geweld blijkt dus een paradoxaal fenomeen: deels is het zichtbaar maar voor een deel onttrekt het zich aan het oog; het verwoest en vernietigt maar creëert ook. Het is destructief, maar kan ook constructief zijn. Geweld stoot af en trekt aan. De publieke fascinatie met beelden van geweld en oorlog heeft zonder twijfel iets te maken met voyeurisme. Deze beelden bieden inkijkjes in theaters van geweld die de meeste mensen volkomen vreemd zijn, en wekken een angstige, en toch ook aanhoudende nieuwsgierigheid op.

'Gruwelromantiek' typeerde de Oostenrijkse schrijver Robert Musil deze fascinatie.

War games zijn niet voor niets de grootse entertainment industrie.

Geweld is dus tegenstrijdig en meerduidig, indringend en ook onvoorstelbaar, en lijkt daarmee moeizaam te vatten in academische kaders. Dit is mij ook herhaaldelijk gezegd door de mensen die ik in de loop van de jaren interviewde.

Twee voorbeelden staan me vooral bij.

Tijdens mijn onderzoek naar 'diasporas in conflict' keek ik naar hoe en waarom mensen die juist de burgeroorlog in Sri Lanka waren ontvlucht, zich uiteindelijk toch aansloten bij de Tamil Tigers, om bijvoorbeeld in Frankrijk, vanuit het ondergrondse hoofdkantoor in Parijs, actief betrokken te blijven bij de strijd voor een onafhankelijk staat van Tamil Eelam. In april 2005 tekende ik het levensverhaal op van Sunil.

Ik vroeg hem: "waarom ontvluchtte u de burgeroorlog?"

Waarop Sunil me lang en een beetje meewarig aankeek, en zei:

"Hoeveel Tamil vluchtelingen leven er hier in Parijs?"

"50.000?", schatte ik.

Waarop hij antwoordde: "Dan zijn er 50.000 redenen waarom ik hier ben".

Eenzelfde meewarige blik kreeg ik van een oudere dame die ik sprak over de bombardementen in Rotterdam, en hoe ze haar twee oudste kinderen van 8 en 10 meegaf aan een onbekende om ze ergens in Friesland in veiligheid te brengen.

Ik had net een zelf een zoon gekregen, en reageerde: "Ik kan me dat niet voorstellen".

Ze zweeg even, en zei toen gedecideerd: "Je moet ook helemaal niet proberen je dat voor te stellen".

Ondanks dat waarschijnlijk alleen de literatuur en de kunst in staat is de betekenis van geweld enigszins te vangen [zoals hier Picasso's "bloedbad"], ontleent het veld van Conflict Studies haar bestaansrecht aan de poging geweld en conflict (geweld in conflict) zo gelaagd mogelijk te begrijpen.

Juist de meerduidigheid van het fenomeen noodzaakt tot een rijke, multidisciplinaire aanpak. Hoe en waarom gaan mensen over tot geweld, en hoe manifesteert zich dit? Dit zijn grote vragen waarover wetenschappers van verschillende achtergronden zich al eeuwen buigen. Hannah Arendt bijvoorbeeld stelde in haar werk over Totalitarisme zich dit ten doel: “Nadenken over wat gebeurd is, en je afvragen waarom dit gebeurde. Om tenslotte de vraag te stellen hoe is dit mogelijk geweest”. Dit is ook de manier waarop ik, en wij als team CS, naar geweld kijken. We pogen daarbij het geheel aan allianties, praktijken, discoursen te ontrafelen waarmee zowel lokale als internationale actoren gewelddadige conflicten aangaan, in stand houden, en beëindigen. Dit is geen vrolijk veld van studie. Ik herken mezelf dan ook in de woorden van Michael Ignatieff (1998, 19) die hij kort na zijn bezoek aan de frontlinies in Bosnië optekende.

“My desire to look at the extremity of war stems from the hope for some understanding, some insight, some flicker of self-knowledge, perhaps, a moral, or a lesson, or a clue about how to behave in the world, some such information”.

Ondanks de tekortkomingen, wil ik toch een poging wagen, juist omdat het kijken naar de donkere kant van de geschiedenis, vanuit de denkvrijheid van de universiteit, ons inzicht kan bieden, om onszelf en onze studenten kritisch te positioneren in de wereld. Met (toch) de hoop dat dit begrijpen, uiteindelijk

duiding en richting biedt aan eigen-wijs handelen, en zal inspireren tot autonoom denken, moed en daadkracht.

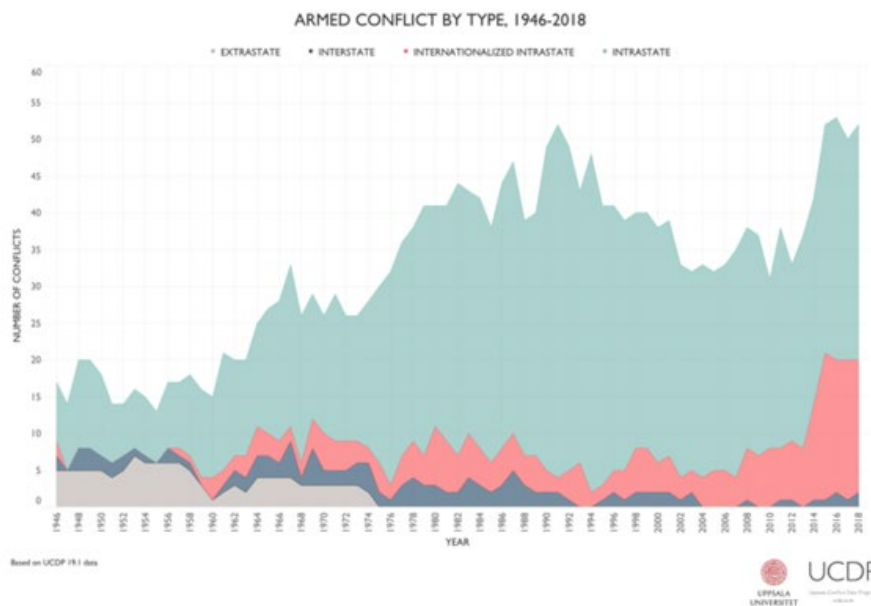
Marcellus Emants zei al: dit land heeft geen slimme denkers nodig maar onafhankelijke denkers.

In een context waarin het neoliberale project – het is al bijna een cliché- in een ongekend tempo economische machtsconcentraties voedt, en we te maken hebben met de systemische uitholling van open samenlevingen en de vernietiging van eco-systemen lijkt mij dit essentieel.

Mijn rede bestaat uit 3 delen. Ik bespreek eerst de opkomst van het veld Conflict Studies. Daarna vertel ik over de lessen die ik hierbij leerde. Ik sluit af met een pleidooi om de Staat, met name de Westerse staat, en daarmee ook Nederland, een meer centrale rol te geven in onze analyse. Ik besteed daarbij specifiek aandacht aan de Nederlandse deelname aan de ver-weg oorlogen in Syrië en Irak, en de paradox van ‘gehumaniseerd geweld’.

Ontstaan van het veld CS

Het woord ‘tekort’ zal nog een paar keer terug komen in deze oratie. Want het veld CS zelf is ontstaan uit een tekort, namelijk het onvermogen van de wetenschap, en dan vooral de Leer der Internationale Betrekkingen, om kaders te bieden waarmee we het type conflict kunnen bestuderen dat zo kenmerkend is voor onze recente geschiedenis: namelijk binnenstatelijk conflict.

Ik toon u hier een overzicht van de Uppsala Universiteit dat een classificatie geeft van verschillende typen van conflict in de periode vanaf de Tweede Wereldoorlog tot vandaag. Daarbij vallen 3 zaken op. Als eerste, zien we hoe het blauw overheerst. Binnen dit blauwe vlak vallen de binnenstatelijke conflicten: waar verschillende organisaties (rebellens, separatisten, guerrilla's, milities) vaak in de naam van een bepaalde bevolkingsgroep de strijd aanbinden met de staat, of met elkaar. Ten tweede, toont dit overzicht ons hoe klein het aantal conflicten TUSSEN staten is geweest. Donkergrijze vlak. En ten derde: zien we de opkomst van wat hier 'internationale binnenstatelijke conflicten' wordt genoemd. Roze gedeelte. Op dat derde punt kom ik zo nog uitgebreid terug.

Terwijl dus het conflictlandschap in de naoorlogse periode ingrijpend 'van kleur' veranderende, werd dit niet meteen opgepikt door de wetenschap. Terwijl er binnen de IB belangrijke expertise werd opgebouwd over de Grote Oorlogen en de Koude Oorlog, zeker ook binnen mijn eigen afdeling Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen, waren de daarbij passende analytische kaders ongeschikt om de dynamiek van interne conflicten te vangen. Zaken zoals de rol van etniciteit, mobilisatie en rekrutering, burgermilities, patronage, paramilitairen, en informele markten kwamen niet aanbod. Oorlog en conflicten werd bestudeerd vanuit strikt gescheiden disciplinaire kaders: geschiedenis, internationale betrekkingen, rechten, sociale psychologie, en antropologie. Met de val van het communisme kwam hier in de jaren negentig verandering in, en zeker met de genocide in Rwanda en de burgeroorlog van Joegoslavië kwam er aandacht voor binnenstatelijk conflict. Mede vanwege de nieuwe politieke ruimte die was ontstaan met het wegvallen van de muur deed zich de mogelijkheid voor om –vanuit het Westen–, eerst schoorvoetend, maar gaandeweg met steeds minder terughoudendheid te interveniëren in lokale conflicten.

De snelle ontwikkeling van een internationaal beleidsterrein van conflictinterventie liep samen op met de komst van een nieuw academisch veld van onderzoek en onderwijs naar de oorzaken, dynamiek en gevolgen van binnenstatelijk gewelddadig conflict en andere vormen van collectief geweld. Met name aan universiteiten in het Verenigd Koninkrijk, Scandinavië en Amerika werden rondom deze problematiek speciale expertise centra opgericht.

In december 1999, begonnen Chris van der Borgh, Duco Hellema, en ikzelf, met ondersteuning van Birthe Dhert, en met goede raad van Cees Flinterman en Bas de Gaay Fortman het Centre for Conflict Studies hier in Utrecht.

Dit was, in weerwil van het onderwerp, het begin was van een vrolijke tijd van tamelijk anarchistische expansie, waarbij al snel Georg Frerks en Mario Fumerton aanhaakten, en zich een hechte gemeenschap van studenten, promovendi en alumni vormde. Daarover is van alles te vertellen. Voor nu kijk ik naar

de academische lessen van de afgelopen twee decennia. Ik zal beginnen met een methodologische reflectie. Dat klinkt saaier dan het is, want uiteindelijk is de vraag: “hoe weten we wat we weten?” een van de spannendste vragen in de wetenschap.

Over conflict analyse, vervreemding en verwondering

Ik moet daarvoor eerst een omweg maken door iets zeggen over taal. Weinig menselijk gedrag is zo omgeven door morele en politieke codes als geweld. Elke geweldsdaad roept onmiddellijk vragen op over goed en kwaad.

Of het nu gaat over een vuurwerkbom onder een politie auto, het blokkeren van een snelweg, een gewapende protestactie, of een militaire coup. Geweld is talig: het wordt veroordeeld en geprezen. Geweld is daarmee altijd onderdeel van een verhaal, een script, (van “historisch gevormde discoursen”).

De legitimiteit van de staat berust dus niet alleen op haar monopolie op het gebruik van geweld, maar ook op haar capaciteit de interpretatie van geweld te sturen. Te bepalen wat legaal en illegaal is. Welke daad telt als heroïsch en welke als laf, welke is bedoeld om te demoraliseren en te ontwrichten, welke om te behoeden en te pacificeren.

Maar ok wat telt als daad van terreur, en wat niet. Deze vorm noodzaakt een anti-these, we hebben altijd een 'kwaad' nodig om onze eigen rechtvaardigheid tegen af te zetten. De strijd over de betekenis van geweld leidt doorgaans niet tot sluitende waarheden, maar eerder tot wat Michel Foucault een 'waarheidsbewind' noemt: een script waar we geweldsdaden in plaatsen, en waarmee we geweldincidenten uit het verleden kunnen herinterpreteren.

Zo'n waarheidsbewind is uiteindelijk altijd een manifestatie van macht: het biedt de mogelijkheid te kwalificeren wat waar is wat niet, wat geldt als kennis en wat niet, wie de status heeft te spreken, en wie niet. In onze complexe wereld is er een sterke behoefte aan dit soort scripts, het lijkt wel alsof de vrijheid van meningsuiting en veelstemmigheid binnen democratische samenlevingen juist leidt tot zelfcensuur en standaardisering.

Uiteraard heeft dit te maken met de toenemende commercialisering van de journalistiek, maar beeldpolitiek reikt verder: beelden van oorlog en geweld zijn het product van een complexe combinatie van politieke druk en persoonlijke overwegingen: journalisten (die steeds vaker freelance werken) zijn allergisch voor het 'opgeheven vingertje' en vrezen het beschouwd te worden als te weinig vaderlandslievend of 'niet van deze tijd'. Daarnaast is het van belang toegang te behouden tot officiële bronnen, en hebben ze te maken met militaire staatsgeheimen en de subtiele censuur van 'ingekapselde

journalistiek' (embedded journalism). Er is een neiging tot het vermijden van publieke verontwaardiging of andere zaken die niet 'bij het script passen.'

Deze subtiele vormen van druk resulteren in een uitgekauwd nieuwsdieet. John Pilger maakte in 2010 een mooie documentaire: *The War You Don't See*, over de klakkeloze acceptatie waarmee grote nieuwszenders zoals de BBC de invasie in Irak van 2003 ondersteunden. En hoe het afliep met dissidenten binnen deze nieuwsorganisaties. Een paar jaar later, in 2011, herhaalde zich dit zelfde ritueel bij de aanval op Kaddafi's Libië. En ook de recente *Afghanistan Papers* getuigen van het gemak waarmee het publiek kan worden misleid in tijden van oorlog.

Vaak zijn we ons dus niet eens bewust van hoezeer onze blik wordt gestuurd. We worden in onze waarneming geleid door impliciete 'scripts'. Ze vormen de basis voor onze gedachten en gewoontes, en structureren onze waarneming. Wie gangbare patronen van waarnemen doorbreekt, breekt ook bepaalde kennispatronen. Het besef hiervan verruimt ons denken.

Wat geldt voor de duiding van specifieke gewelddadigheden geldt in feite ook voor het fenomeen oorlog zelf. Ook oorlog is een verhaal: een discursieve praktijk die door de eeuwen heen tot instituut is gemaakt, tot noodzakelijke normaliteit. Oorlog is een sociaal fenomeen dat betrekking heeft op hoe individuen, samenlevingen en staten deelgenoot zijn aan discursieve en institutionele continuïteiten die oorlogsgeweld door de eeuwen heen tot een normale, of ieder geval acceptabele, vaak noodzakelijke vorm van menselijk gedrag hebben gemaakt. Het is precies deze 'normaliteit' van oorlog die de analyse ervan zo uitdagend maakt.

Het analyseren van oorlog en geweld, en de bijbehorende diep ingebedde praktijken, vraagt om een kritische blik. En een grondhouding die wil bevragen en analyseren, zonder meteen in kaders van goed/kwaad, normaal/abnormaal te vervallen. Dat is lastig, juist omdat wij als studenten van geweld ook onderhorig zijn aan dit script.

Niets voor waar aannemen, betekent ook vertrouwde kaders ter discussie stellen. Alles bevragen. Je zou het kunnen zien als een soort van constructief nihilisme in zijn zuiverste vorm. Maar hoe bewerkstellig je zoiets, hoe zorg je ervoor dat je met een open blik (een lege blik) vertrouwde waarheden tegemoet kunt treden? Als het denkbeeldige marsmens de wereld aanschouwen?

Mijn eigen ervaring is dat we dit kunnen door ons letterlijk in 'het vreemde' onder te dompelen. Uit onze 'comfort zone' te stappen. Daarmee leren we het eigene 'vreemd' te maken, en komen we tot nieuwe vragen. Dat is overigens niets nieuws, maar wel een vermogen dat continue aanscherping, creativiteit en scholing vergt. We konden het al afkijken van Montesquieu die zijn *Lettres Persanes* gebruikte om zijn

landgenoten een spiegel voor te houden door hen te bekijken (en te ridiculiseren) vanuit de ogen van twee buitenstaanders.

Nou is satire geen geëigende vorm waarin de wetenschap haar visie kan verpakken. Maar we hebben wel de Antropologie, met haar methode van etnografie, en een hele serie technieken waarmee de student leert via zelfreflectie haar eigen verborgen aannames te duiden en in te zetten als instrument van studie. Het doen van veldwerk, of dat nu is in een Parijse banlieue of een rijke ‘gated community’ in Johannesburg, is één van de centrale onderdelen van onze onderzoeksmethode hier in Utrecht.

Aangespoord door Alex Fernández Jilberto, mijn academische mentor, en later Wil Pansters and Geert Banck, en vaak in het goede gezelschap van Barbara Hogenboom, (sinds vorig jaar prof LA aan de UvA) vertrok ikzelf in de jaren negentig naar Mexico. Gefascineerd, als politicoloog, door de relatie tussen macht en geweld, was ik nieuwsgierig naar de werking van autoritarisme. En met name naar de vraag hoe de radicale neoliberale hervormingen van de jaren tachtig inwerkten op het decennia-oude systeem van clientelisme.

Wat gebeurt er met een samenleving als bestaande politiek economische arrangementen van controle, maar ook veiligheid en economische herverdeling in korte tijd worden ontbonden? Hoe vertaalt zich dit in nieuwe politieke en economische allianties en vormen van verzet en geweld?

Wat de complexe lokale geschiedenis van Mexico, en dan speciaal mijn casus van de zuidelijke deelstaat Yucatán, aan het licht bracht, zijn zaken die eerst paradoxaal leken, en in tegenspraak met bestaande aannames en scripts, maar die zich nu ook op andere plekken in de wereld duidelijk manifesteren: hoe autoritair populisme en neoliberale marktwerking heel goed samen kunnen gaan, hoe fanatieke religiositeit kan dienen als vangnet voor sociale onzekerheid, en drugsnetwerken kunnen zorgen voor noodzakelijke bijverdienste en politieke bescherming.

Een laatste belangrijk inzicht dat de Yucatecse casus bracht was hoe het neoliberale project uitsluitend uitgerold kon worden dankzij alliantie-vorming tussen vaak uiteenlopende partijen met verschillende belangen.

En de kracht van wat ook wel “gattopardismo” wordt genoemd: naar één van mijn favoriete boeken van Giuseppe De Lampedusa (en gelijknamige Visconti film) *Il Gattopardo* waar de jonge Tancredi zijn oom de prins van Salina de kunst leert “te veranderen om hetzelfde te blijven”. “Luister oompje, als we willen dat alles blijft zoals het is, moet alles veranderen.”

In de opbouw van het veld Conflict Studies bleken deze lessen van belang: de etnografische blik van de Antropologie, de liefde voor het gedetailleerde verhaal, de empirie, de langere tijdslijnen en gekke

paradoxen van de Geschiedenis (onze thuisbasis), de aandacht voor kapitalisme en structurele veranderingen vanuit de Politieke Economie, en de fascinatie van de Politieke Wetenschappen voor de analyse van het organiserend vermogen van de mens, haar verzet en mobilisatie-kracht.

Nieuwe medewerkers zoals Lauren Gould, Luuk Slooter, Nora Stel en Ali Aljaseem brachten inzichten in vanuit de sociale psychologie en stadssociologie en Midden Oosten Studies en zo vormde zich een serie analytische vocabulaires en methoden van onderzoek waarmee nu al een generatie MA studenten en PhDs de wereld intrekt voor onderzoek.

Lessen

Welke nieuwe inzichten heeft dit opgeleverd? Is het mogelijk om in al die specifieke geschiedenissen van gewelddadig conflict bepaalde patronen te zien, bepaalde lessen te trekken? Ik leg graag twee zaken voor die voor mijzelf heel bepalend zijn geweest, en waarover ik de afgelopen jaren veel geschreven heb.

Beide bevindingen doorbreken het cliché beeld over hoe gewelddadige conflicten de afgelopen decennia gedreven worden door slechts twee oorzaken. Ofwel religieuze of etnische haat: Tamils versus Singalezen, Sunni tegen Shia, Kurden tegen Turken; ofwel conflict wordt veroorzaakt door de hebzucht van lokale 'warlords', die dood en verderf zaaien voor privaat economisch gewin en hebzucht.

Beide blijken onwaar: ze worden niet onderbouwd door empirisch onderzoek.

CS onderzoek toont aan dat hechte identiteitsformaties juist het gevolg zijn van geweld, en niet de oorzaak ervan. Hoewel etnische en religieuze identificaties emotioneel en betekenisvol kunnen zijn voor mensen, en deze ook wel tot discriminatie of aanvaringen kunnen leiden, valt het op dat in samenlevingen waar gewelddadig conflict uitbreekt de sociale scheidslijnen tussen groepen geenszins vaststaan, maar eerder overbrugbaar en troebel zijn. Groepsgrenzen verharderen pas nadat meestal in een context van structurele transformaties bepaalde specialisten geweldsincidenten orkestreren 'in naam' van of 'ter bescherming' van een bepaalde groep.

Geweld is dus vooraleerst een effectieve strategie om mensen op te sluiten in hun groep, om daarmee een achterban te creëren. Geweld is de meest extreme manier om gemeenschapsgevoel af te dwingen.

In haar boek *Balkan-Expres* beschrijft Slavenka Drakulic hoe de oorlog in Joegoslavië haar leven binnendringt. Als het geweld haar stad Zagreb nadert, en verhalen van moord en verwoesting de ronde doen, neemt ze een transformatie waar. Daar waar Drakulic vroeger bepaald werd door haar opvoeding, haar opleiding, baan, ideeën, karakter, en ja, ook door haar etnische identiteit, bemerkt ze dat ze langzaam ontdaan wordt van dit alles. Hoewel ze zich altijd heeft gezien als Joegoslavische (en regelmatig

de Balkan-Expres nam naar Belgrado), en haar zogenaamde Kroatisch achtergrond haar weinig zegt, bemerkt ze nu dat deze identificatie zich aan haar begint op te dringen. Ze vergelijkt haar Kroatisch-zijn met een te krap zittend hemd. Waarvan de mouwen te kort zijn, de boord te nauw is. 'Je vindt de kleur niet mooi en de stof kriebelt misschien. Maar er is niet aan te ontkomen, want er niets anders om te dragen'. Het wordt onmogelijk om vol te houden dat Kroatisch-zijn geen waarde heeft, als er mensen vermoord worden enkel en alleen vanwege deze etniciteit. En dus concludeert Drakulic:

...zoals de zaken er nu voor staan, mag niemand zich in de staat Kroatië zich geen Kroaat voelen. En zelfs al voelt men zich eigenlijk beknot in zijn vrijheid, dan zou het nog moreel onjuist zijn dit hemd van de noodlijdende staat uit te rukken, met al die duizenden mensen die doodgeschoten, afgeslacht en verbrand worden enkel en alleen vanwege hun etniciteit. Het zou niet passend zijn vanwege Vukovar, de stad die van de aardbodem is weggevaagd. Vanwege de beschietingen van Dubrovnik.

Dit proces waarbij een losse identificatie transformeert in een allesbepalende groepsidentiteit doet ons de functionaliteit en communicatieve kracht van geweld begrijpen, en de verlamme onontkoombaarheid eraan.

Er is nog iets te zeggen over het geweld dat nodig is om burgeroorlog in gang te zetten: om juist mensen te scheiden, tegen elkaar op te zetten, wiens levens verstrengeld zijn, in buurtschappen en voetbalclubs, die schoolpleinen deelden. Dat is de hedendaagse versie van Freud's notie van het 'narcisme van het minieme verschil'. Hoe meer we op elkaar lijken (of gaan lijken door processen van integratie) hoe meer agressie en geweld het kost om dat wat ons bindt te vernietigen, en de kleine, futiele details die ons scheiden uit te vergroten tot onoverkomelijke verschillen. Het geweld in burgeroorlog is dus ook altijd een agressie gericht tegen dat wat eigen is, een vorm van exorcisme van gedeelde levens. Een ontkenning van het zelf.

Het tweede inzicht, hier nauw mee verbonden, is dat gewelddadig conflict geen spontane uitspatting is, maar organisatie vergt: burgeroorlog is een alternatief systeem van macht, bescherming, en gewin. Burgeroorlog wordt mogelijk doordat verschillende actoren, om vaak zeer uiteenlopende redenen, allianties sluiten die hen gezamenlijk in staat stelt geweld uit te oefenen. Om de lange levensduur van een gewelddadig conflict te begrijpen is de bestudering van deze alliantie-formaties, ook wel assemblages genoemd, cruciaal.

Wat daarbij opvalt is dat hiermee al snel blijkt dat ieder conflict eigenlijk een cluster van conflicten is - die elkaar beïnvloeden. Op deze manier biedt de grotere oorlogscontext ruimte aan verschillende actoren om hun specifieke conflicten uit te vechten en het gebruikte geweld vervolgens te legitimeren aan de hand van dat grotere oorlogsverhaal. Wat er zich in feite onder de mantel van "etnisch, religieus of

sektarisch conflict” afspeelt zijn vaak geheel andere manifestaties van geweld: burenruzies, landconflicten, familievetes kunnen in het kader van de oorlog met geweld worden uitgevochten.

Zo’n benadering vraagt om een fijnmazige en systematische analyse van convergenties en allianties tussen verschillende actoren, met speciale aandacht voor de ‘logica van geweld’ in tijden van conflict. Wat zulk onderzoek laat zien is dat geweld in conflict vaak te snel onder één noemer wordt gebracht (zoals bijvoorbeeld “de genocide in Rwanda”). De werkelijkheid is veel complexer.

Op een meer abstract niveau zijn deze conflict-analytische benaderingen geworteld in het sociaal constructivisme en structurationisme. Wetenschappelijk jargon dat simpel wil zeggen dat onze dagelijkse realiteiten bestaan uit sociaal opgebouwde systemen van kennis en betekenis die worden vastgezet in tradities, regels en instituties.

De rol van de academicus is deze verborgen codes te deconstrueren en de vanzelfsprekende classificaties waarmee wij leven en handelen te bevragen. Indien wij conflict begrijpen als de uitkomst van sociale interacties en constructies, impliceert dit ook dat er mogelijkheden zijn voor deconstructie en reconstructie. Oorlog en conflict is hiermee dus in geen geval onvermijdelijk of ‘natuurlijk’. Gewelddadig conflict is een sociaal geconstrueerd product, en het is de taak van de conflict analist deze complexe dynamiek van interactieve processen te ontrafelen en te duiden.

De Staat van geweld

Dat zou een prima laatste zin kunnen zijn van mijn oratie, een fijne aanzet om tot de borrel over te gaan. Toch vraag ik nog even om uw geduld. Want er is nog een laatste tekort dat ik met u wil delen. Een ongemak dat terugleidt naar de titel van mijn oratie: De Staat van Geweld.

Het veld CS floreerde de afgelopen decennia, niet alleen hier in Utrecht, en er werd veel kennis geproduceerd over de ‘blauwe zone’ van conflicten. De focus hierbij lag vooral op ‘niet-statelijke actoren’ in wat met een lelijk woord het ‘mondiale Zuiden’ wordt genoemd: verzetsgroepen op de Westelijke Jordaanoever, rebellen in Sri Lanka, gangs in El Salvador, paramilitaire organisaties in Syrië.

Als we keken naar de rol van ‘het Westen’, of de ‘Westerse staat’ dan was dat vooral als hulpdonor, of als –vaak weinig succesvol- onderdeel van wat ook wel de ‘liberale vredes-industrie’ wordt genoemd.

Terwijl wij onze blik richtten op het ‘geweld van de ander’, begon de westerse Staat (en Nederland) zich vanaf eind jaren negentig in toenemende mate militair te roeren: van de NATO bommen op Servië en Kosovo, en daarna in Afghanistan, Irak, Libië, Mali, Syrië en wederom Irak, tot de schimmigere interventies in grote delen van Afrika.

Terwijl de bommen op Servië en Kosovo nog gezien konden worden als een poging om van buiten af een burgeroorlog te stoppen, stonden de latere militaire acties in het teken van de bescherming van westerse levens tegen nieuwe vijanden. Gaandeweg sloop oorlog, via de ‘war on terror’ slogan, onze eigen samenleving binnen. En daarmee ook ons vakgebied.

Ik weet nog goed hoe op een conferentie in september 2011 een Brits-Irakese PhD student uit Kent in zijn paper aangaf hoe de militaire invasie van Irak, de onrechtmatige invasie van 2003, had geleid tot meer dan een miljoen burgerdoden. Ik kon dat niet geloven en zocht het na. Hoe had ik dat kunnen missen? Volgens een onderzoek gepubliceerd in het academische tijdschrift *The Lancet*, zijn er alleen al in de periode maart 2003 tot juli 2006 naar schatting 655.000 (654.965) Irakese burgers omgekomen door ‘directe en indirecte’ gevolgen van de Amerikaanse-Britse invasie. Het merendeel van deze burgerslachtoffers kwam om door schotwonden en luchtaanvallen. Ook Nederland had, aanvankelijk politiek, later ook militair, de invasie gesteund. En daar was de vraag van Hannah Arendt weer: en het nadenken over “wat gebeurd is, waarom dit gebeurde, hoe dit mogelijk is geweest”.

Dit vormde het begin van een analyse van de nieuwe internationale oorlogscomplexen, een mix van militaire interventies en burgeroorlog, de roze categorie uit het begin van mijn rede. Maar ook een wisseling van perspectief: van de studie van het ‘geweld van anderen’, naar het ‘eigen geweld’, dat wil zeggen: het geweld dat gepleegd wordt in mijn naam. In uw naam. Wat daarbij opvalt is de transformatie, vooral vanaf 2008, naar wat wel langeafstandsoorlog genoemd kan worden.

Het zijn voornamelijk westerse democratische staten die steeds vaker kiezen voor deze oorlogsvoering. Deze vorm van interventie kenmerkt zich door een combinatie van zogenaamde precisiebombardementen, drone aanvallen, en ‘targeted killings’ en de inzet van kleine, flexibele eenheden elitetroepen, die lokale milities logistiek en materieel ondersteunen in het uitvoeren van grondgevechten. De anti-ISIS coalitie in Syrië en Irak waaraan Nederland deelnam de afgelopen jaren is een duidelijk voorbeeld hiervan. Nederland was verantwoordelijk voor meer dan 2000 bombardementen, waarvan onlangs de inslag op een wapendepot in de stad Hawija voor het eerst ruime aandacht kreeg in de pers.

In onze analyse van dit oorlogscomplex zien we veel kenmerken uit het CS repertoire. Ik noem er drie.

Ook in deze oorlog zien we het belang van alliantie vorming tussen verschillende instanties en groeperingen, met uiteenlopende belangen, identiteiten, motieven en doelen. Vaak zijn dit schimmige en broze arrangementen: de gelegenheidscoalitie van pro-Iraanse Sjiitische milities en Westerse legers in Irak, viel de afgelopen weken uit elkaar en we hebben kunnen zien hoe dat resulteerde in nieuw geweld dat de wereld op scherp zette.

Ook de taal die deze oorlog begeleidt valt op. Militaire handelingen worden met medische metaforen gelegitimeerd. ISIS is het kankergezwell dat uit het zieke lichaam van het Midden-Oosten moet worden gesneden. Dit wordt gedaan met precisie en zorg. De Amerikaanse commandant Townsend noemde de anti-ISIS interventie ‘the most precise air-campaign in the history of warfare’.

We zien daarbij een soort necro-ethiek: er wordt ‘met zorg’ gedood (‘killing with care’). De vele burgerslachtoffers die daarbij vielen werden lange tijd ontkend. De verzoeken om openheid werden met een beroep op staatsgeheim afgewezen, met name in Nederland. Nu dat steeds moeilijker wordt dankzij onafhankelijke onderzoeksplatforms als Airwars en Amnesty International worden de onthullingen over burgerdoden niet als aanleiding gezien om te stoppen, maar als een uitdaging om nóg preciezer te bombarderen. Deze vorm van ‘gehumaniseerd geweld’ lijkt voor het grote publiek aanvaardbaar. Zeker omdat er nagenoeg geen slachtoffers vallen aan ‘onze kant’.

Vragen over waarom er grootscheeps wordt gebombardeerd (100.000 bommen, ik toon u hier de stad Raqqa die voor 80% met de grond gelijk werd gemaakt als gevolg van Coalitie bombardementen), hoe dit de wereld veiliger maakt, hoe ISIS zo snel kon groeien, en wat de relaties zijn tot onze vorige oorlog van 2003, komen amper aan bod. Oorlogstaal is dwingend: we zijn altijd geneigd te geloven dat ons eigen geweld rechtmatig is, en dat van de ander barbaars.

In plaats van schone of barbaarse oorlog, zou ik willen spreken, als ik het over ons huidig oorlogscomplex heb, over een ‘Clash of Barbarisms’. Als we al het woord barbaars willen gebruiken, laten we het

gebruiken voor de gruweldaden van ISIS, en ook voor de ‘shock and awe’ van de onrechtmatige militaire invasie in Irak en haar vele burgerslachtoffers, en de verwoesting van de stad Raqqa. Dat blijkt heel moeilijk: Het lijkt wel alsof oorlogstaal een dwingende semantiek in zich draagt. Het is nagenoeg onmogelijk om in één zin de aanslagen in Parijs van 2015 én de bombardementen van Hollande boven Syrië de dag erop krachtig te veroordelen.

Geweld verplicht tot het trekken van scheidslijnen. Wij en zij. Voor of tegen. Oorlog is een tijd waarin de taal van alledag geweld tegen een verbeelde vijand normaliseert, en waarin iedere vorm van vergelding geoorloofd lijkt.

Mijn derde, en laatste, en misschien we belangrijkste punt gaat over de ‘logica van geweld’ en politieke economie. In tegenstelling tot koloniale tijden, maar ook de periode van de Koude Oorlog, gaat de mondiale machtsstrijd tegenwoordig niet meer om de controle van grondgebied en het besturen ervan.

De macht van de staat berust niet langer op landbezit buiten haar grenzen, maar is afhankelijk van creditratings, bedrijfscapaciteit, en toegang tot grondstoffen en markten. Deze toegang is vaak letterlijk omstreden, en omgeven door een strijd over handelsverdragen, olie en gas concessies, de koop of het leasen van land, of bijvoorbeeld grootscheepse kapvergunningen.

Krap een half jaar na de militaire invasie van Irak van maart 2003 kondigde Paul Bremer als baas van de Coalition Provisional Authority vier maatregelen aan voor Irak: de privatisering van alle staatsbedrijven, volledige eigendomsrechten voor buitenlandse ondernemingen, het wegnemen van nagenoeg alle handelsbelemmeringen, en directe repatriëring van winsten naar het buitenland (Harvey 2005: 6).

Met een knipoog naar Von Clausewitz, zei Zygmunt Baumann al in het jaar 2000 dat hedendaagse oorlogen niet gaan over een voortzetting van politiek met andere middelen, maar over de ‘promotie van vrijhandel via andere middelen’. De auteurs van het Retort collectief noemen dit ‘militair neoliberalisme’: of wel: hoe de staat, steeds vaker terugvalt op militaire middelen om de wereld ‘veilig’ te maken voor kapitalisme. Dit is bijna een letterlijke vertaling van wat het Pentagon al sinds de jaren negentig als haar missie heeft:

‘The Department of Defence has an essential role to play in shaping the international security environment in ways that promote and protect US national interest’.

Het is vooral dat woord ‘shaping’ (vormgeven), waarmee we de huidige militaire operaties moeten begrijpen. Admiraal Robert Moeller, zei bij haar oprichting in 2008 dat de Amerikaanse militaire missie in Afrika (AFRICOM) als doel heeft:

‘to preserve the free flow of natural resources from Africa to the global market’.

En gaf daarbij aan dat terrorisme, verstoring van de oliemarkt, en China de grootste bedreigingen zijn van Amerikaans belangen.

Kortom, hedendaagse oorlogsvoering deinst terug voor risicovolle vormen van militaire interventie met behulp van grondtroepen en de belofte van wederopbouw en sociaal-politieke orde. In plaats daarvan omarmt het nu de strategie van ‘shaping’ via flexibele operaties, ondersteund door nieuwe technologie en gelegenheidsallianties met lokale militieën en private veiligheidsbedrijven, een verschuiving die Lauren Gould en ikzelf ‘liquid warfare’ noemen.

Daarmee komen we op de ontologie van oorlog: we zien de contouren van een nieuwe invulling van oorlog. Niet langer beperkt tot een specifiek geografisch afgebakende zone waarbinnen bepaalde regels gelden. Maar ook niet langer gebonden aan afspraken zoals de Geneefse Conventie of het IR waarmee de wereld na de Tweede Oorlog zichzelf juridisch aan banden legde.

Oorlog is mobiel en zonder einde geworden. Pandemisch. Onder het mom van artikel 51 van collectieve zelfbescherming plegen staten nu wereldwijd hun ‘targeted killings’. Amerika loopt voorop in het telkens verleggen van de grens. Bush met zijn ‘global war on terror’, Obama met grootscheepse drone-strikes, en nu Trump die met de aanval op Soleimani voor het eerst een hoge generaal, een officiële functionaris, van een ander land heeft uitgeschakeld.

We verschuiven van een geocentrische naar een target-centrische notie van oorlog. De hele wereld is een gevechtsterrein waar met behulp van nieuwe technologieën vijanden kunnen worden uitgeschakeld, zonder direct risico op vergelding. Dit is opmerkelijk, en cynisch, maar tegelijkertijd ook het wezen, de ontologie, van oorlog: oorlog gaat over de (altijd onzekere) herdefiniëring van betekenis, waarheid en orde doormiddel van geweld.

Dit alles noodzaakt tot analyse. Bij voorkeur vanuit de onafhankelijkheid van de universiteit. Zonder kennis van zaken kunnen wij ons niet teweer stellen als samenleving. En toch valt het op dat er maar weinig academische instituten het fenomeen ‘Oorlog’ als hun echte kernfocus hebben. War Studies is internationaal maar een klein veld van onderzoek. Hoewel CS met haar focus op burgeroorlogen en het ‘geweld van de ander’ kon floreren, werd de studie van oorlog van Westerse staten vooral overgelaten aan militaire instituten, en Strategic Studies denktanks.

In deze oratie pleit ik er dan ook voor de STAAT terug te brengen in de academische analyse van gewelddadig conflict, en daarbij de studie van ons ‘eigen geweld’ niet te mijden.

Goed. Ik ga afsluiten. Voor iedereen die nu wat somber is geworden. Zo meteen, na het dankwoord, komt onze organist, Jan Jaap Steensma, met een hoopvolle noot.

Dankwoord

Maar eerst mijn dank: Aan het College van Bestuur en het Bestuur van de Faculteit Geesteswetenschappen, en speciaal het Departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis voor het in mij gestelde vertrouwen.

Ik heb veel te danken, aan die hele eerste rij hier: de steun van mijn ouders, zussen en familie. Anne-Ruth Wertheim dank ik voor het leggen van mijn academisch fundament, en Barbara Hogenboom voor al het meereizen.

Het opzetten van een veld van studie is teamwerk, en ik ben dan ook trots op mijn academische Conflict Studies familie. Wij deden al aan ‘zelfsturing in teamverband’ lang voordat het door personeelszaken werd uitgevonden.

Ik dank Beatrice de Graaf voor het vormen van een alliantie, die ons deel maakte van de afdeling Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen, waar het inspirerend werken is. Ik noem daarbij speciaal Laurien Crump, Liesbeth van de Grift, en Jacco Pekelder. Het is een privilege om met jullie aan het roer te staan van deze groep van spraakmakende wetenschappers en docenten.

Het veld van veiligheid, rampen en conflict wordt in Nederland aangevoerd door vooral vrouwelijke wetenschappers. Ik wil dat toch even noemen: naast Beatrice de Graaf: Isabelle Duyvensteijn in Leiden, Marlies Glasius, Marieke de Goede, en Rivke Jaffe aan de UvA, Thea Hilhorst aan het ISS, en Willemijn Verkoren in Nijmegen. Ik kijk uit naar onze samenwerking.

Maar ook binnen Utrecht is er veel te doen: projecten over klimaat en conflict met Geowetenschappen, UGlobe en IOS, en natuurlijk het Remote Warfare project met Lauren Gould.

Sameer en Manu Mehendale zijn mijn thuis, maar ook designbureau, intellectuele denktank en moreel kompas. Van Manu leer ik onder alle omstandigheden ‘cool, calm and collected’ te blijven. Van Sameer om ‘smorgens vanuit de trein, te kijken naar de ooievaars, in het weiland ergens bij Abcoude. En te houden van de Marx Brothers, en te lachen om alles wat al te plechtstatig is.

“Ik heb gezegd”